

İbn Hacer'in Buhari'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar

Mehmet BİLEN

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, VIII+ 328 s.

Prof. Dr. Mehmet Hayri Kırbaşoğlu danışmanlığında, doktora tezi olarak hazırlanan *İbn Hacer'in Buhari'ye Yöneltilen İtirazlara Verdiği Cevaplar* isimli çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Araştırmacı, giriş bölümünde İbn Hacer'in hayatı ve eserlerinden kısaca bahsettikten sonra(s. 1- 6), İbn Hacer'in, *Fethu'l-Bâri* isimli Buhari'nin *es-Sahih'i* üzerine yazmış olduğu eserinde takip ettiği şerh metodunu, on dört maddede özet olarak izah etmiştir(s. 6- 23). Araştırmacı, İbn Hacer'in şerhinde teknik(usul) olarak takip ettiği metodu ele alırken, onun, Buhari'ye ve genel olarak, hadislere yaklaşımını da tespit etmeye çalışmıştır. Araştırmacıya göre, İbn Hacer, hadisleri bazı ön kabullerle yorumlamış, şerhinde Ehl-i Sünnet'in bakış açısını temel alarak hareket etmiştir(s. 14). Ayrıca İbn Hacer, şerhinde rivayetleri *Re'ye* mukaddem saymıştır(s. 18).

Araştırmacının, "İbn Hacer'in Bab Başlıklarıyla İlgili Tenkitlere Verdiği Cevaplar" isimli birinci bölümde(s. 24- 151), 'Babların Tasnifinde Buhari'nin Önceki Edebiyatın Etkisinde Kalması'(s. 25- 37), 'Babların Düzeni'(s. 37- 72), 'Bab Başlıklarının Özellikleri/ Çeşitleri'(s. 72- 85), 'Bab Başlığı İle Hadislerin Uygunluğu Meselesi'(s. 86- 120) ve 'Sahih-i Buhari'de muallak Hadis(Ta'lik) Meselesi'(s. 120- 151) ana başlıkları altında Buhari'ye bab başlıkları ile ilintili eleştirileri ve İbn Hacer'in bu eleştirilere cevaplarını vukufiyetle tespit ettiği söylenmelidir. Dikkatimizi çeken bir husus, bab başlıkları ile ilgili bu bölümün diğer iki bölüme nazaran oldukça geniş yer kaplamasıdır. Bu durum, Buhari'ye yöneltilen eleştirilerin, hadislerin senet ve muhtevasından ziyade bab başlıklarına yönelik olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

Aslında, birinci bölümde ele alınan bir çok konu (mesela, 'Bab Başlığı ile Hadisin Uygunluğu Meselesi', Muallak hadis ve Ta'lik meseleleri...) hadislerin anlaşılması ve yorumlanması ile ilintilidir. Dolayısıyla, birinci bölümde ele alınan konuların ekserisi, üçüncü bölümde incelenen metin tenkidi konularıyla doğrudan ilişkili konulardır. Buhari'nin *Hilâb*(külek) kelimesinin geçtiği hadisi, "Gusle hilab ve güzel koku ile başlamak babı"na niçin aldığına dair tartışmalar ve hadis ulemasının eleştirileri buna somut bir örnektir(s. 98- 102). Tezde bölümlerin, birbirinden bağımsız konularmış gibi

incelenmesi, İbn Hacer'in konuları bu şekilde ele almasının bir neticesi değildir; Zira İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*'de Buhârî'ye yöneltilen eleştirileri bu çalışmada sunulduğu gibi bir sınıflama/sistem dahilinde cevaplamamaktadır. Netice itibariyle, tezde üç bağımsız bölüm olarak incelenen konular, yazarın kendi inisiyatifidir. Araştırmacı, öyle sanıyoruz ki, konuları daha sistematik bir şekilde inceleyebilmek gayesi ile bu şekilde bir sınıflamayı tercih etmiştir.

"İbn Hacer'in İsnadla İlgili Tenkitlere Verdiği Cevaplar" konulu ikinci bölümde(s.152-259)giriş mahiyetinde 'Buhârî'nin Şartları'nı tespit etmeye çalışan(s.152-157) araştırmacı, "Buhârî'nin şartları olarak zikredilenler, daha sonraki dönemlerde yaşamış alimlerin ona isnad ettikleri şartlardır. el-Makdisî ve el-Hâzımî'nin Buhârî'nin şartları hakkındaki görüşlerini bazı açıklamalar ilave ederek nakleden İbn Hacer'in kendisi de Buhârî'ye bazı şartlar isnad etmiştir. Bunlar da İbn Hacer'in şahsi kanaatleri olup kesinlik ifade etmemektedirler." dedikten sonra, Buhârî'nin *Sahîb*'inde ona isnad edilen şartlara uymayan rivayetlerin yer almış olmasının bu kanaatini destekleyen bir durum olduğunu belirtir(s. 156). Buhârî'nin şartlarına dair söz konusu değişken durumu ifade ettikten sonra araştırmacı, 'İsnad Tekniği Açısından Buhârî'ye Yöneltilen Tenkitler'e geçmektedir(s.157). Araştırmacı konuyu, Buhârî'yi tenkit edenler arasında 'en meşhur ve en erken devre ait olması hasebiyle'(s. 160) Darakutnî'nin *el-İlzâmât ve't-Tetebbü'* isimli, başta Buhârî'ye olmak üzere Müslim'e de tenkitlerini yönelttiği eserinden hareketle incelemektedir. "Buhârî ve Muslim'in *Sahîb*'lerini daha ziyade ravi ve senedleri bakımından tenkid eden ilk eseri Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî(ö. 385)"¹nin ortaya koyduğu düşünüldüğünde ve konunun bu şekilde, daha derli toplu incelendiği dikkate alındığında, yazarın bu tercihinin isabetli olduğu söylenebilir. 'Buhârî'nin Ravilerine Yönelik Tenkitler'i ve İbn Hacer'in bu tenkitlere verdiği cevapları inceledikten sonra(s.244- 259) yazar bu bölümü, İbn Hacer'in *Sahîb-i Buhârî*'deki hadislerin isnatlarına yöneltilmiş olan tenkitlerin hemen hepsini reddetmek için çaba sarfettiğini, zikrettiği örneklerin onun bu çabasında başarısız olduğunu gösterdiğini, İbn Hacer'in, az da olsa kabul ettiği veya kendisinin tenkit ettiği bazı örnekler olsa da bu tavrının, şerhinde ön plana çıktığını söylemenin mümkün olmadığını ifade ederek sonuçlandırmaktadır(s. 259).

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîb*'te rivayet etmiş olduğu hadisleri isnad açısından tenkid edenler olduğu gibi, nispeten daha az olarak, metin tenkidine tabi tutanlar da olmuştur. Araştırmacı, Üçüncü bölümü bu konuya

¹ M. Fuad sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât, Ankara 2000, s. 209; Aynıca kıy. Kemal Sandıkcı, *Sahîb-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, D.İ.B., Ankara 1991, s.158.

tahsis etmiştir. “İbn Hacer’in Metinle İlgili Tenkitlere Verdiği Cevaplar” başlığını taşıyan bu bölümde(s. 260-306) araştırmacı, metin tenkidinden, bir hadisin –veya daha genel anlamda bir rivayetin- Hz. Peygamber’e ait olup olamayacağına, sözüün kendisine bakarak karar vermeyi kastettiğini belirtmektedir. Ancak, İbn Hacer’in, isnadlarına bakılmaksızın Buhari’nin hadislerinin bu şekilde tenkit edilerek reddedilmesini doğru bulmadığını, hadisleri metin tenkidine tabi tutmak suretiyle sıhhatlerini belirleme çabalarına hiç de sıcak bakmadığını ifade etmektedir(s. 260).

Araştırmacı bu bölümü; ‘Kur’an’a Arz Edilen Hadisler’(s. 261- 266), ‘Tarihi Gerçeklere Arz Edilen Hadisler’(s. 266- 282), ‘Usul Kaidelerine Arz Edilen Hadisler’(s. 282- 290), ‘Akli Gerçeklere arz Edilen Hadisler’(s. 290-299) ve ‘Başka Hadislere Muarız Oldukları Gereğiyle Reddedilen Hadisler’(s. 300- 306) başlıkları altında incelemektedir. Araştırmacı nihayetinde şu sonuca varmaktadır: “Görüldüğü gibi İbn Hacer öncelikle bu tür hadislerin aralarını telif etme yoluna girmiştir. Böylece bu tür hadislerin iddia edildiği gibi birbirine muhalif olmadıklarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bunu yapmak amacıyla bazen zorlama te’villere başvurduğu da görülmektedir. Aralarını telif edemediği hadislerden ise Buhari’nin rivayet etmiş olduğunu tercih etmiştir. Burada o, her şeyden önce, gelen rivayeti ihmal etmemek için bir çaba sarf etmektedir. Hadislerin aralarını telif etmeye çalışması bunu göstermektedir. Bunu yapamadığı durumlarda Buhari’nin rivayetini tercih etmesi ise, Buhari’yi mukaddem kabul etmesinden kaynaklanmaktadır.”(s. 305- 306).

İbn Hacer’in Buhari’yi her halükarda savunduğunu vurgulayan araştırmacı, Buhari’nin *Sahib*’i için vardığı sonucu şu şekilde ifade etmektedir: “Netice itibarıyla, Buhari’nin *el-Camiu’s-sahib*’inde de diğer hadis kaynaklarında olduğu gibi, problemlerle bir çok hadisin rivayet edilmiş olduğu görülmektedir. *el-Camiu’s-Sahib*’i diğer kaynaklardan ayıran özellik, problemlerin nispeten daha az olmasıdır. Fakat Buhari’nin kazanmış olduğu otorite, insanların onun problemlerinden sarf-ı nazar etmelerine ve *el-Camiu’s-Sahib*’i bir bütün olarak kabul etmelerine yol açmıştır. Bu kanaatin oluşmasında İbn Hacer’in Buhari’ye yönelik tenkidleri reddetmek için verdiği cevapların büyük etkisi olmuştur. Fakat bu cevaplarla Buhari’nin hadislerine yönelik tenkitler reddedilebilmiş değildir”(s. 312).

Sonuç bölümünde, İbn Hacer’in, az da olsa, Buhari’ye yöneltilen bazı tenkitleri ve isnadı savunulamayacak durumda olan bazı hadislerin varlığını kabul ettiğini belirten araştırmacı (s. 311), İbn Hacer’in Buhari’yi savunusundaki genel yaklaşımını şöyle anlatmaktadır: “...İbn Hacer,

Buhârî'yi hadis ilminde zirve kabul ettiği için *el-Cami's-Sahîb*'i her halükarda savunmaya çalışmaktadır. Bu amaçla Buhârî'ye yönetilmiş olan tenkitlerin hemen hepsini cevaplamaya çalışmaktadır. Verdiği cevapların büyük bir kısmının tatminkar olmaktan uzak oldukları aşikardır. İlmi bir çalışmada takip edilmesi gereken yol, Buhârî'yi her halükarda savunmak yerine, onun da bir insan olarak yanılabilceğini kabul etmek ve ona yöneltmiş olan tenkitleri bazı ön kabullerle reddetmek yerine objektif bir şekilde ele alıp değerlendirmek olmalıdır." (s.312- 13).

Araştırmacının, Buhârî'nin otoritesi ve İbn Hacer'in, nihai anlamda, Buhârî'yi savunma güdüsüyle hareket ettiğine dair düşüncelerine katıldığımızı ifade edelim. Bununla birlikte, bu aşamada İbn Hacer'in söz konusu tavrına ilişkin zihnimizi meşgul eden bazı soruları okuyucularla paylaşmak istiyoruz: İbn Hacer'i Buhârî'yi böylesine sahiplenip savunmaya iten saikler nelerdi? *Fethu'l-Bârî* gibi devasa bir eserde, Buhârî'yi salt ilmî nedenlerle mi muhaliflere karşı savunmuştur? Bu savunusunda, yaşadığı dönemin sosyal, siyasî, psikolojik... değişkenlerin payı nedir? Kısacası, İbn Hacer'in muhatapları kimlerdi? Burada muhataplarından kastımız sadece çağdaşları değildir. Zira, bilindiği üzere, İbn Hacer bazen, kendinden önceki asırlarda Buhârî'ye yöneltilen eleştirileri de cevaplamaya çalışmıştır. Dolayısıyla, kendilerine cevap vermeye çalıştığı alimlerin 'kimlik'leri, İbn Hacer'in Buhârî'yi savunusundaki üslubunu, argümanlarını belirleyen etkenlerden olabileceği için, muhatapların kim oldukları önem kazanmaktadır.

Bu konuda somut birkaç örnek verilebilir: İbn Hacer ile Aynî arasındaki ihtilaf ve tartışmalar, bu çerçevede müstakil eserlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Mesela, malikî alim Abdurrahman el-Busu'î'nin *Mubtekiratu'l-Leâli ve'd-Düer fi Muhakemeti beyne'l-Aynî ve'brü Hacer* isimli eseri buna güzel bir örnektir.² İbn Hacer'in bizzat kendisi, Buhârî'yi Aynî'ye karşı savunmak için, *el-İntikâdu'l-İ'tirâz fi'r-Red ale'l-Aynî fi Şerhi'l-Buhârî* isimli müstakil bir eser yazmıştır.³ Fakat araştırmacı, ne yazık ki bu eserlerden faydalanmamıştır. İbn Hacer, Buhârî'ye yöneltilen eleştirileri cevaplarırken, İbn Battâl el-Kurtubî'den(v. 449/1057) bir çok nakiller yapmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, *Fethu'l-Bârî*'de Buhârî'yi eleştirenlerin başında Aynî gibi Hanefilerin ve İbn Battâl⁴ gibi Malikîlerin olması bizce dikkate değerdir.

² Eser, Suleyman M. er-Rûbî ve Hâdî Araf'e'nin neşriyle 1959'da Trablusgarb'ta basılmıştır.

³ Eser, Subhî Semarraî tahkikiyle neşredilmiştir (Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1993).

⁴ İbn Hacer, Buhârî'ye yöneltilen eleştirileri cevaplarırken, İbn Battâl el-Kurtubî'den(v. 449/1057) bir çok nakiller yapmaktadır. Araştırmacı, İbn Hacer'in İbn Battâl'dan yaptığı nakilleri zikrederken *Fethu'l-*

Elbetti ki, bu ve benzeri soruların cevaplarını bilmek, tek başına, İbn Hacer'in söz konusu tutumunu haklı veya haksız kılacak değildir. Ancak, çoğu konuda olduğu gibi, İbn Hacer'in, her aşamada Buhari'yi savunma çabasını anlayabilmek için yukarıda sözünü ettiğimiz değişken unsurların bilinmesinin gerekli olduğu kanaatindeyiz.⁵

İbn Hacer'in yaşadığı dönemle ilişkili olarak bir hususa daha değinmeden geçemeyeceğiz: Araştırmacı tezin giriş bölümünde, İbn Hacer'in yaşadığı dönemin tasvirini verme sadedinde, kendisinin de katıldığı, Philip Hitti'nin bir görüşünü nakletmektedir. P. Hitti'ye göre, İbn Hacer'in yaşadığı dönem "özgün eserlerin değil, cem, şerh ve tefsir türü eserlerin dönemi"dir (s. 1). Erken dönemde (hicri ilk dört asır) var olan ilmî hareketlilik ve bunun sonucunda ortaya çıkan eserler dikkate alındığında, Hitti'nin söz konusu dönemle ilgili bu yargısında haklılık payı olduğu söylenebilir. Öte taraftan, Hitti'nin bu yargısı, nihaî anlamda, cem, şerh ve tefsir türü eserlerin "özgün" olmadığı şeklinde oldukça yaygın olan söyleme hizmet etmektedir. Oysa bize göre, bir eserin bir başka eserin şerhi veya tefsiri olması, eserin özgünlüğünü başlı başına belirleyen bir unsur değildir, olmamalıdır. Ayrıca "özgünlük" bir yargı/değer atfı olarak addedilmemelidir. Bir başka ifadeyle, bir yazarın eserinde ortaya koyduğu görüşlere ve sonuçlara katılmamanız, o görüşleri hatalı ve yanlış bulmanız, o eserin 'özgünlüğüne' halel getirmeyebilir; Zira bir eserin özgünlüğünü, daha çok, eserin yazılış sebep(ler)i, muhatapları kısacası, eserin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde önemli etkileri olan psiko-sosyal, siyasî zemin belirler.

Sonuç olarak, Buhari'ye yöneltilen eleştiriler gündeme geldiğinde, çoğu kez, bu eleştiriler kabul edilmemekte ve İbn Hacer'in Buhari'ye yöneltilen eleştirileri hakkıyla cevapladığı iddia edilebilmektedir. Bu çalışma, söz konusu iddianın ne kadar ilmi olduğuna bir cevap niteliği taşımaktadır. Bu açıdan, araştırmacının büyük emek mahsulü neticesinde ilim dünyasına kazandırdığı bu önemli çalışma, tespit edebildiğimiz bir takım eksikliklere rağmen, bizce bu konuda kayda değer bir boşluğu doldurmaktadır.

M. EMİN EREN

muhammeteren@hotmail.com

Baî'yi referans göstermiştir. Oysa bu eser on cilt olarak matbudur (İbn Battâl, *Şerhu Sabîbi'l-Buhari*, I-X, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 2000).

⁵ Konunun bu yönüne ışık tutacağını umduğumuz bir doktora tezi yapılmıştır: Bkz. Kawash, Sabri Khalid, *Ibn Hajar al-Asqalanî, A Study of Background, Education and Career of a 'Alim in Egypt*, Princeton Univ. 1969.